
Г. М. ХОТКЕВИЧ

**МуЗИЧНІ
ІНСТРУМЕНТИ
УКРАЇНСЬКОГО
НАРОДУ**

Друга редакція

✱ СЛОБОЖАНСЬКИЙ СВІТ ✱

Гнат Мартинович Хоткевич (1877–1938)

Г. М. ХОТКЕВИЧ

**Музичні
інструменти
українського
народу**

Друга редакція

Видавець Савчук О. О.
Харків • 2012

УДК 78.022
ББК 85.315.3
Х85

Серія «СЛОБОЖАНСЬКИЙ СВІТ». Випуск 4

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Складаємо подяку *Центральній науковій бібліотеці Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, Харківському літературному музею, Бібліотеці Харківського національного університету мистецтв імені І. П. Котляревського та особисто Богдану Романовському, Олесі Стефаник, Віктору Мішалову, Костю Черемському, Сергію Чураю, Володимирі Войту (молодшому), Євгену Андрєєву, Євгену Дорошкевичу та Володимирі Яцюку* за безкорисливе сприяння створенню цієї книги

Хоткевич Г. М.

Х85 **Музичні інструменти українського народу.** Друга редакція / упоряд., підг. тексту, покажч. О. О. Савчук ; післямови І. В. Мацієвського, В. Ю. Мішалова, М. Й. Хая. — Харків : Видавець Савчук О. О., 2012. — 512 с. ; 202 іл. — (Серія «Слобожанський світ». Випуск 4).

ISBN 978-966-2562-29-3

УДК 78.022
ББК 85.315.3

Друга редакція книги «Музичні інструменти українського народу» корифея української культури Гната Мартиновича Хоткевича (1877–1938) чекала на свою публікацію 75 років.

В порівнянні із першою редакцією (*Харків, 1930*), друга редакція безсмертної і єдиної в своєму роді праці Гната Хоткевича не лише вдвічі більша за обсягом, а має відмінності на концептуальному й теоретичному рівнях.

Книга проілюстрована раритетними зображеннями, доповнена цікавими фотобіографічними матеріалами та фаховими статтями найкращих інструментознавців сучасності.

Видання приурочено 135-річчю від дня народження автора.

ISBN 978-966-2562-03-3 (серія)
ISBN 978-966-2562-29-3

© Видавець Савчук О. О., 2012
© Мацієвський І. В., Мішалов В. Ю., Хай М. Й., післямови, 2012
© Савчук О. О., упорядкування, підготовка тексту, покажчики, 2012
© Кузьменко Ю. А., художнє оформлення, 2012

ЗМІСТ

ВСТУП	12
КЛАСИФІКАЦІЯ	13
РОЗПОДІЛ ІНСТРУМЕНТІВ	15

СТРУНОВІ ІНСТРУМЕНТИ

1. СМИЧКОВІ	18
ПРОТОТИП	18
ГУДОК ЯК ПОНЯТТЯ	24
СУКА	28
ГУДОК	29
Гудок на Україні.....	35
СКРИПКА	37
Скрипка в народній пісні.....	37
Скрипка в народній загадці й поговірці	43
Скрипка в народніх переказах.....	45
Скрипка у наших сусідів	51
Первісна скрипка	53
Термінологія	53
Скрипак і його музика.....	54
Ансамблі зі скрипкою	55
БАС. БАСОЛЯ	58
Басоля у наших сусідів.....	59
Народні пісні й перекази про басолю	60
КОНТРАБАС	62
ВІОЛЯ	62

СЕРБА («СЕРБИ»)	64
ЛІРА (РЕЛЯ).....	64
Ліра у наших сусідів	68
а) у поляків	68
б) ліра в Московії.....	68
в) ліра в Білорусі.....	72
г) ліра на Україні	73
Ліра в народних устах.....	75
Устрій ліри	75
Стрій ліри.....	79
Музика на лірі.....	81
Музиканти на лірі	82
2. ЩИПКОВІ БЕЗ ГРИФА	85
ГУСЛІ.....	85
Назва у інших народів	85
Опредилення інструменту.....	87
Гуслі в старинній письменності.....	89
Гуслі в народніх піснях і переказах.....	91
Гуслі в старинній графіці.....	92
Гуслі сусідніх народів	92
а) гуслі у великоросів.....	94
б) гуслі у фіннів	96
в) у інших народів	97
Другий тип гуслів.....	98
Гуслі другого типу в Великоросії.....	102
Гуслі у поляків.....	105
Гуслі інших народів.....	106

Гуслі на Вкраїні	106	Бандура в народній пісні	175
Музиканти на гусях	108	Музиканти на бандурі	177
Упадок гуслів	109	Бандура в Московщині	182
Інструмент часів упадку	111	Бандура у поляків	187
Третій тип гуслів	112	Устрій бандури	188
Четвертий тип гуслів	116	Стрій бандури	192
PSALTERION	119	Способи гри на бандурі	195
Тип перший	119	Декілька загальних зауважень	201
Тип другий	122	ТОРБАН	204
ГРЕЦЬКА ЛІРА	124	Торбан у Польщі	206
КІФАРА	126	Торбан на Україні	210
ЦИТРА	128	Торбан у Великоросії	213
АРФА	130	Устрій торбана	215
Еволюція арфи	133	ЛЮТНЯ	217
Арфа у нас і у наших сусідів	133	АРХИЛЮТНЯ	224
3. ЩИПКОВІ З ГРИФОМ	134	КВІНТАРНА	224
КОБЗА	137	4. СТРУНОВІ УДАРНІ	225
Кобза сусідніх нам народів	139	ЦИМБАЛИ	225
Кобза на Україні	141	Цимбали у слов'ян	229
Кобза в народній пісні	142	Цимбали в українській народній пісні і переказі	230
Літературні дані про кобзу	144	Цимбали на Україні	232
БАНДУРА	151	Устрій інструмента	234
Інструменти подібної назви в Західній Європі	151	КЛЯВІЦИМБАЛ	237
Походження бандури	159	ВІРГІНАЛЬ (ВІРГІНАЛЬ, ВЕРДЖИНЕЛЬ)	239
Початки вживання	159	PANTALION	240
Назва	163	КЛЯВІКОРД	240
Поява приструнків	170	PIANOFORTE	242

ДУХОВІ ІНСТРУМЕНТИ

1. ПРИМІТИВИ	244
А. Свист	244
1) без приладдя	244
2) з приладдям	244
СВИСТОК (СВИЩИК)	244
СЮРОК (СЮРЧОК)	244
В. Пищання	244
ПИЩИК (ПИЩАЛКА)	245
С. Дзизкання	245
ДЗИЗКАВКА	245
Д. Вуркання (Фуркання)	245
ВУРКАЛО (ВУРКОТВОЛО)	245
Е. Гудіння	246
ГУДОК	246
ДЗИґА (ВЕРЕТЕНО)	246
Ф. З можливістю модуляцій	247
ЛИСТОК	247
ДЗИЗКАВКА	248
ПИЩАЛКА	248
ДУДКА	248
СВИСТУНИ	248
Свистуни на Україні	249
2. ІНСТРУМЕНТИ ЛЯБІЯЛЬНІ	251
А. Інструменти без дірочок	251

[1) Одноцівкові]	251
ПЕРВІСНА ДУДКА	251
ТЕЛЁНКА (ТЕЛЁНКА, ТЕЛІНКА)	252
2) Багатоцівкові	252
а) [багатоцівкові] у інших народів	252
б) багатоцівкові у Великоросії	255
с) багатоцівкові у Поляків	259
д) багатоцівкові на Україні	260
СВІРІЛЬ	261
ОРґАН	264
Органи у наших сусідів	267
а) у поляків	267
б) у Московщині	268
в) орган в старинній літературі	272
Органи на Україні	272
РЕґАЛ	273
ПОЗИТИВИ	273
ФІСГАРМОНІЯ	275
ГОЛОСНИКИ	276
В. Інструменти з дірочками	277
Загальні поняття	277
[1) Заднені]	279
ДУДКА	279
ПИЩАЛКА	282
Пищалка на Україні	284
СВИСТІЛКА	287
СОПІЛКА	287

Загальне поняття	287	d) у великоросів	333
Сопілка у наших сусідів	288	e) на Україні	336
Сопілка на Україні	290	Дуда в [українській] народній пісні й переказі	337
Сопілка в народніх повір'ях і переказах	293	ДУТКА	340
Опис нашої сопілки	298	[В.] Інші язичкові	343
ДЕНЦІВКА	301	СУРМА	343
ДВІЙНА СОПІЛКА	301	Інструмент в уживанню	346
В древности	301	ШОЛОМІЯ	350
У наших сусідів	303	ШИПОШ	351
МОНТЕЛЕВ	305	ПОМОРТ	352
2) Незаднені	306	ШТОРТ	353
Незаднені на Україні	306	КЛЯРНЕТ	354
ФЛОЄРА	306	ГОБОЙ	355
Флоєра в народній пісні й переказі	308	ФАґОТ	357
Опис гуцульської флоєри	309	[4.] ІНСТРУМЕНТИ АМБУШУРНІ	358
3) З боковим дуттям	310	ТРЕМБІТА	360
[ФЛЕЙТА]	310	Трембіта в народніх піснях і переказах	363
ФЛЕЙТРАВЕРС (FLAUTO TRAVERSO)	314	Уживання трембіт	364
3. ІНСТРУМЕНТИ ЛІНГВАЛЬНІ	315	Опис трембіти	366
РІЖОК	315	РІГ	368
ПИЩАЛКА З РІЖКОМ	317	ТРУБА	375
[А.] Лінгвальні з резервуаром	317	Труба у нас	380
Описи дуд різних народів	320	ВАЛТОРНА	383
Дуди у наших сусідів	323	ПУЗАН	384
a) у литовців	323	КОРНЕТ	385
b) у поляків	323		
c) у білорусинів	330		

УДАРНІ ІНСТРУМЕНТИ

1. 3 ТОНОМ ПЕВНОЇ ВИСОТИ	390
ДРИМБА, або ВАРГАН	390
ДЗВІН	394
КАНДЕЇ	399
ДЗВІНОК	399
Дзвінок у народній пісні й обіході	401
КУРАНТИ	402
БУБОНЧИК	403
КАЛАТАЛО	404
КЛЕПАЛО, або БИЛО	405
ТАРІЛКИ	408
ПІДКОВА	408
БРЯЗКАЛА, БРЯЗКАЛЬЦЯ	409
КОЛОТУШКИ	410
[2.] ДРУГА ГРУПА УДАРНИХ	410
БУБОН	410
БУБОН-БАРАБАН	414
БАРАБАН	418
ТУЛУМБАС	419
ЛІТАВРИ	420
ТОРОХТЬОЛО	424
ТОРОХКОТЬОЛЬЦЕ (ТОРОХТЕЛЬЦЕ, ТОРОХТІЛЬЦЕ)	424
ДЕРКАЧ (ДЕРКОТЬОЛО, ДЕРКАЛО, ТРЕЩІТКА, ДЕРКОТІЛЬЦЕ)	425

НЕВІДОМІ ІНСТРУМЕНТИ

ПАДВАН	428
МУТЕТ	428
САРАБАНДА	428
СИМФОРАЛІК	429
ТРАФЯК, КАВКА	429

ПІСЛЯМОВИ

Ігор МАЦІЄВСЬКИЙ

Гнат Хоткевич і актуальні проблеми етномузикології	432

Віктор МІШАЛОВ

«Музичні інструменти українського народу»

Гната Хоткевича	448

Михайло ХАЙ

Феномен етноорганологічного таланту

Гната Хоткевича	460

ПРИМІТКИ

465

ПЕРЕЛІК ІЛЮСТРАЦІЙ

467

ПОКАЖЧИКИ

Іменний показчик	481

Предметний показчик	492